

XALQARO MOLIVAVIY HISOBOT STANDARTLARI DOIRASIDA INTELLEKTUAL MULKNI BUXGALTERIYA HISOBIDA AKS ETTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Axmetova Nasiba Axmetovna
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Buxgalteriya hisobi va Audit fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqola kompaniya uchun qimmatli bo'lgan jismoniy bo'lmagan resurslar bo'lgan intellektual mulkning kompaniya uchun qanchalik muhimligi haqida keng ma'lumot beradi. Ushbu maqola moliyaviy hisobotlarda ushbu aktivlarni tan olish, baholash va hisobot berishni ko'rib chiqadi va ularning qiymatini to'g'ri ifodalashdagi qiyinchiliklarni ta'kidlaydi, chunki ular nomoddiydir. Xususan, nomoddiy aktivlarni tan olish va qiymati bo'yicha tavsiyalarni taqdim etadigan 38-IAS buxgalteriya hisobi qoidalari va amaliyoti bilan bog'liq holda muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: intellektual mulk, nomoddiy aktivlar, nou-xau, patent, tovar belgilari, gudvil, buxgalteriya hisobi standartlari, IAS 38.

Kirish:

Jismoniy mazmunga ega bo'lmagan aktiv nomoddiy aktiv deb ataladi. Patentlar, mualliflik huquqi, franchayzalar, goodwill, savdo belgilari, savdo nomlari, ilmiy-tadqiqot ishlari, ekspertiza, tashkiliy kapital va har qanday turdagi raqamli aktivlar, shu jumladan ma'lumotlar va dasturiy ta'minot nomoddiy aktivlarga yaxshi misoldir. Bu moliyaviy aktivlar va jismoniy aktivlardan farq qiladi. Nomoddiy aktivlarni baholash odatda juda qiyin. Ular istisno etilmasligidan aziyat chekadi, ya'ni bir foydalanuvchi uchun boshqalarni tovardan foydalanishdan chetlashtirish qimmatga tushadi yoki imkonsizdir. Bugungi kunda korporativ iqtisodiyotning katta qismini axborot texnologiyalari (IT) va tashkiliy kapitalning kengayishini aks ettiruvchi nomoddiy aktivlar tashkil etadi.

"Buxgalteriya hisobi bo'yicha kompaniya qiymati" va "bozor kapitallashuviga ko'ra kompaniya qiymati" o'rtasidagi o'xshashlikning potentsial sabablaridan biri nomoddiy aktivlar bo'lishi mumkin. Ushbu dalilni hisobga olgan holda,

buxgalterning nomoddiy aktiv sifatida nimani ko'rishini muhokama qilish juda muhimdir. Nomoddiy aktivlarni aniqlashga bir necha urinishlar bo'lgan:

Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlari kengashining 38-standartida nomoddiy aktiv "jismoniy mazmunga ega bo'lmagan, aniqlanishi mumkin bo'lgan pul bo'lmagan aktiv" sifatida ta'riflanadi. Ushbu ta'rif aktivning standart ta'rifiga qo'shimcha bo'lib, u korxona nazorat qiladigan va kelajakda iqtisodiy foyda olish kutilayotgan resursning paydo bo'lishiga olib kelgan o'tmishdagi hodisani bildiradi. Shunga ko'ra, identifikatsiya qilish 38-IAS ga muvofiq nomoddiy aktiv uchun qo'shimcha talab bo'lib, u aktivning korxonadan ajratilishi yoki shartnoma yoki qonuniy huquqdan kelib chiqishi kerakligini belgilaydi.

Nomoddiy aktiv tan olish mezonlariga javob bergan taqdirdagina tan olinadi, jumladan, aktivning identifikatsiya qilinishi (nomoddiy aktivning ta'rifiga javob berishi), kompaniya uni nazorat qilishi, undan kelajakdagi iqtisodiy foyda olishi va aktivning qiymatini ishonchli baholash mumkinligi. Agar xarajatlar tan olish mezonlariga javob bermasa, ular moliyaviy natijaga davr xarajatlari sifatida kiritiladi.

Adabiyotlarni o'rganish:

Nichita ta'kidlaganidek, tadqiqotchilar va moliyaviy hisobot foydalanuvchilari o'rtasida nomoddiy aktivlar qiymatini aniqlash uchun inklyuziv hisobot mexanizmlarining yo'qligi nuqtai nazaridan bir nechta munozaralar mavjud (Jeny va Moldova, 2016). Ko'pgina nomoddiy aktivlar, ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi roli o'sib borayotganiga qaramay, hali ham tan olinmagan yoki hatto moliyaviy hisobotlarda qayd etilmagan bo'lishi mumkin (OECD, 2011). An'anaviy hisobot ham ushbu aktivlar sinfini to'liq ifodalay olmaydi (Lev, 2000; Stolowy va Jeny-Cazavan, 2001).

Mazzi fikricha, F., Tsalavoutas, I., Slack, R., & Tsoligkas, F. (2022). Investorlar AQSHning barcha xarajatlariga qarshi, masalan, ishlab chiqish xarajatlarini majburiy kapitallashtirish g'oyasi, ma'lum cheklovlarga rioya qilgan holda, qaror qabul qilish uchun ilmiy-tadqiqot buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini foydali deb topadilar. Ular standart o'rnatuvchilar umid qilganidek, ushbu aktivlar ularga kelajakdagi qiymat rivojlanishining etarli ko'rsatkichini berishiga ishonishmaydi. Buning sababi shundaki, ushbu standartning shartlari sub'ektiv va noaniq deb hisoblanadi.

Stolowy, H., Haller, A., & Klockhaus, V. (1999, avgust) tasdiqlaydiki, bu nomoddiy aktivlarni hisobga olish tegishlilik va ishonchlilik o'rtasidagi qarama-qarshi bog'liqlik juda aniq bo'lgan sohalardan biridir. Moliyaviy va iqtisodiy landshaftdagi o'zgarishlar nomoddiy narsalarni, shu jumladan brendlarni biznes muvaffaqiyati va boylikning muhim tarkibiy qismiga aylantirib, bu sohani yanada jozibali qildi.

Metodologiya:

Kompaniya nomoddiy aktivlarni tegishli sinflarga bo'lingandan so'ng balansda tannarxida yoki qayta baholangan qiymatda olib yurishi mumkin. Haqiqiy qiymat bo'yicha tan olinadigan korxonalar birlashuvining bir qismi sifatida tan olinganlar bundan mustasno, ichki ishlab chiqarilgan va tashqaridan sotib olingan nomoddiy aktivlar dastlab tannarx bo'yicha tan olinadi. Bu ko'pchilik nomoddiy ob'ektlar uchun standart pozitsiyadir. Nomoddiy aktivlar qayta baholashga yaroqli bo'lishi uchun 38-IAS moddiy aktivlarga taalluqli bo'lmagan mezonlarni qo'shadi. Aktivning adolatli qiymati faol bozor yordamida aniqlanishi kerak.

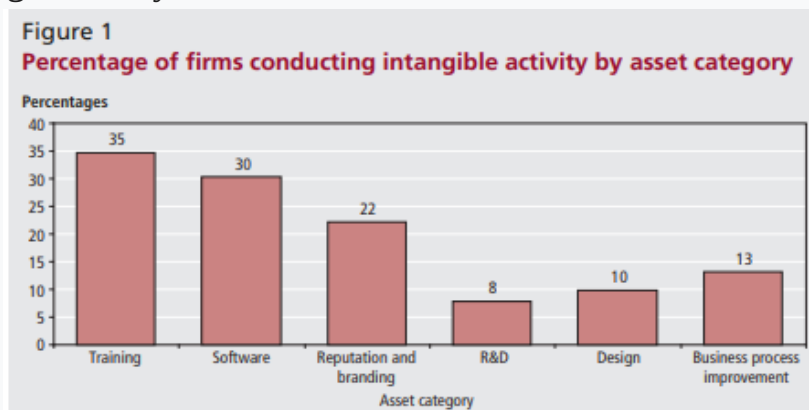
Tashkilot 38-IAS ga muvofiq nomoddiy ob'ektlari cheklangan yoki cheksiz foydali xizmat muddatiga ega ekanligini aniqlashi kerak. Yaroqlilik muddati cheklangan aktivlar amortizatsiyaga tortiladi, bu esa aktivning foydali xizmat muddatini baholashni talab qiladi. Maksimal amortizatsiya muddati 20 yil - bu rad etilishi mumkin bo'lgan taxmindir. Garchi ular muntazam ravishda amortizatsiya qilinmasa ham, umri cheksiz bo'lgan odamlar kamida yiliga bir marta o'zlarining buzilishlarini baholashlari kerak.

38-IASda aytilishicha, agar "aktivning korxona uchun sof pul oqimlarini yaratishi kutilayotgan davr uchun oldindan mumkin bo'lgan chegara mavjud bo'lmasa", u holda nomoddiy aktiv cheksiz muddatga ega bo'ladi. Gudvilning amortizatsiyasi boshqa buxgalteriya yo'riqnomasiga, 3-"Biznes birlashmalari" IASga muvofiq taqiqlangan. Aslida, taniqli brend aktivlari ko'pincha cheksiz umrga ega deb o'ylashadi.

Natijalar va muhokama:

1-rasmda aktivlar toifalari bo'yicha faoliyat yuritayotgan firmalarning ulushi haqida ma'lumot berilgan. Eng yuqori ko'rsatgich - bu 35% ni tashkil etuvchi ta'lim, va eng kichigi R&D uchun 8%. Grafikda ikkinchi o'rinda dasturiy ta'minot ko'rsatkichi 30% ni tashkil qiladi. Dizayn va biznes jarayonlarini takomillashtirish

ko'rsatkichi mos ravishda 10 va 13% ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, korxonalarning juda kichik qismi faqat ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanadi, deb xabar beradigan firmalarning og'irligi. Boshqacha qilib aytganda, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanadigan deyarli har bir kompaniya bir yoki bir nechta boshqa nomoddiy aktivlar toifalari bilan shug'ullanadi, buning aksi to'g'ri emas. So'rov natijalariga ko'ra, korxonalarning 42 foizi bir yoki bir nechta boshqa nomoddiy xarajatlar toifalari bilan shug'ullanadi, ammo ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanmaydi.

Misol tariqasida "Microsoft" kompaniyasini ham olishimiz mumkin, uning nomoddiy aktivlari amortizatsiyaga tortiladi va 1 yildan 20 yilgacha bo'lgan foydaning taxminiy muddati davomida to'g'ri chiziqli usulda amortizatsiya qilinadi. Ular foydali xizmat muddatini qayta ko'rib chiqishni talab qiladigan yoki aktivning qadsizlanishini ko'rsatadigan hodisalar yoki holatlarni hisobga olgan holda davriy ravishda nomoddiy aktivlarning tiklanuvchanligini baholaydilar. 1-jadvalda sotib olish narxining 2022-yil 31-dekabr holatiga ko'ra tugallanganligi ko'rsatilgan.

(In millions)

Goodwill ^(a)	\$	16,326
Intangible assets		4,365
Other assets		42
Other liabilities ^(b)		(1,972)
Total	\$	18,761

Quyida sotib olingan nomoddiy aktivlarga taqsimlangan sotib olish narxining tafsilotlari keltirilgan:

(In millions, except average life)	Amount	Weighted Average Life
Customer-related	\$ 2,610	9 years
Technology-based	1,540	5 years
Marketing-related	215	4 years
Total	\$ 4,365	7 years

Ko'rinib turibdiki, Microsoft uchun eng keng tarqalgan nomoddiy aktivlar mijozlar bilan bog'liq bo'lib, ular 2,610 million dollarni tashkil etadi va eng ko'p o'rtacha umr ko'rishga ega. Birinchi jadvalda nomoddiy aktivlar 4,365 ni tashkil etdi va ikkinchi jadvalda ushbu 4,365 ning mijozlar bilan bog'liq, texnologiyaga asoslangan va marketing bilan bog'liq bo'lgan turli sektorlarga taqsimlanishi ko'rsatilgan.

Xulosa: Xulosa qilish kerakki, nomoddiy aktivlar kompaniyaning muhim qismidir, lekin zamonaviy tashkilotlarning ko'pincha e'tiborga olinmaydigan qismidir va kompaniyaning qiymatini haqiqiy baholash ularning tegishli identifikatsiyasiga bog'liq. Garchi joriy buxgalteriya standartlari ushbu aktivlarni aniqlash uchun asos bo'lsa ham, ularning qiymatini to'liq aniqlash qiyin. Kompaniyalar va tartibga soluvchilar yanada samaraliroq hisobot tizimlarini yaratishga harakat qilishlari kerak, chunki nomoddiy aktivlar ushbu aktivlar taqdim etayotgan moliyaviy foyda moliyaviy hisobotlarda tegishli tarzda aks ettirilishini kafolatlash uchun korporativ muhitga ta'sir qilishda davom etadi.

References:

1. Tirkashyev, F. M., & Asomiddin o'g'li, A. H. (2025). *MOLIYAVIY RESURLARNI BOSHQARISHDA INTELLECTUAL MULKNING AHAMIYATI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, 1(4), 421-427.
2. Bahodirovich, X. B. (2024). *MOLIYAVIY HISOBOT XALQARO STANDARTLARI (MHXS) NING TAVSIFI VA MOHIYATI. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, 1(3), 218-224.

3. Bahodirovich, X. B. (2024). *MOLIYAVIY HISOBOT XALQARO STANDARTLARI (MHXS) NING TAVSIFI VA MOHIYATI. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, 1(3), 218-224.
4. Mahmudova, M. (2025). *INTELLEKTUAL MULK HUQUQI SOHASIDA SUN'IY INTELLEKTNING O'RNI. Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 9-12.
5. Akmalovna, A. G. (2025). *INTELLEKTUAL RESURLAR BOZORINING RIVOJLANISHI: INNOVATSIYALAR, TEKNOLOGIYALAR VA INTELLEKTUAL MULK. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR*, 1(6), 46-50.
6. Akmalovna, A. G. (2025). *INTELLEKTUAL RESURLAR BOZORINING RIVOJLANISHI: INNOVATSIYALAR, TEKNOLOGIYALAR VA INTELLEKTUAL MULK. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR*, 1(6), 46-50.